

եւ դէպի Բաբելոն: Միեւնոյն աւերեալ արտայայտութիւնն ունէին անոնք, նոյն գծնետեսիլ դէմքերը, նոյն պաշտպան ժեսթը մայրերուն, նոյն չարութիւնը դահիճներուն աչքին մէջ:

Տրապիզոն կ'այրի ու կը ճարճատի: Տրապիզոն ոչ եւս է: Ու շրթներս կը կրկնէին Գրիգոր Նարեկացիի աղօթքը մահու օրուան համար. «... Յորժամ անկեալ գնիմ դի անկենդան, կարկեալ ի խօսից, կաշկանդեալ ձեռօք, լքեալ անդամօք, խփեալ շրթամբք, կախուցեալ աչօք...»:

զորմելի տեսիլ, աշխարելի կերպարան, եզկելի դէմք... ցամաքեալ խոտ, թօթափեալ ծաղիկ, ծորեալ գեղ, շիջեալ զամբար, դատարկ ազգարան, սպտոեալ աղբիւր, թալկացեալ մարմին, ժողխեալ որովայն, քակտեալ տաղաւար, կոտորեալ ոստք, հատեալ ծառ, սղոցեալ արմատ, թողեալ տուն, հնձեալ արտ, ստորախուզեալ բոյս... թաղեալ գարշութիւն. մերժեալ ատելի, բարձեալ խէթ, անարգեալ կմախք եւ իբր զանախտան առ ոտն կոխեալ...»:

ՓՕԼ ՀԱՆՐԻ ՊՈՐՏՕ

Ք Ր Ո Ն Ի Կ

Յետաձգելով շարունակութիւնն ընդհանուր տեսութեանս արդի բուլէի հայ մտաւոր գործունէութեան արտայայտման եւ բաժնին վրայ, կ'ուզեմ քանի մը խօսք ըսել անցեալ երկու ամիսներուն մեր ազգային կեանքին մէջ պատահած քանի մը կարեւոր զէպքերու մասին, որոնց ոմանք արտապնդիչ նկարագիր ունէին, այլք՝ վշտառիթ:

Վշտառիթ զէպքերը՝ քիչ ժամանակի մէջ իրարու յաջորդող մահերն են Ամենայն Հայոց Հայրապետին, Երուսաղէմի Պատրիարք Դուրեան Սրբազանին, Տօքթօր Նանսէնին, Փրօֆէսօր Մարքուարթին, Պ. Պատրիկ Կիւլպէնկեանին, եւ այդ բաղմամեայ ու բազմափառապաշտ պատկառելի զէպքերուն քով՝ երիտասարդ թանկագին ուժի մը՝ Տօքթ. Հրանդ Բէպտապէսեանին:

Գէորդ Է. ուղղամիտ, լուրջ ու ազնիւ նկարագրով օժտուած, իր ազգն ու եկեղեցին

խորապէս սիրող ու անոնց նուիրուած հարազատ Հայ մըն էր: Իր Հայրապետութեան շրջանը, — ուր ամենամեծ յոյսեր եւ ամենամեծ ազդաներ իրարու յաջորդեցին — ամենէն մրրկալիցներէն եղաւ զոր ճանչցած ըլլայ մեր պատմութիւնը:

Պալքանեան պատերազմներու միջոցին, ան վճարաբար ձեռք առաւ թրքահայ դատը, Հայոց ազգային հարցը, կազմեց Ազգ. Պատուիրակութիւնը, անոր նախագահ անուանեց Պօղոս Նուպար փաշան, անոր պաշտօն յանձնելով թրքահայոց դէմ վերսկսած հալածանքներու մասին Պերլինի դաշնագիրն ստորագրող պետութեանց եւ ամերիկեան կառավարութեան մօտ դիմումներ ընելու և խոստացուած բարենորոգմանց գործադրութիւնը պահանջելու գործը: Այդ օրերուն, հայկական դատի դեկավարման մէջ գործօն դեր ունեցող բոլոր կազմակերպութիւններն ըմբռնեցին որ այդ դատը ս եւ է դրական ու աւելական լուծում չէր կր-

ԳԵՈՐԳ Ե. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

նար գտնել առանց Հայաստանի տաճարակից հակայ Ռուսիոյ բարեհաճ մասնակցութեան, և յաջողեցան ուսն զիւանագիտութեան տրամադրութիւնները բարեօքել թրքահայ հաբցի հանգէպ, որով և ան զիտաւոր պաշտպանն եղաւ այդ դատին և իր աջակցութիւնը տուաւ Այդ. Պատուիրակութեան թափած ջանքերուն: Այդ ջանքերը որ կը ձգտէին թրքահայաստանի վեց նահանգներուն միացումով մարշալիան ինքնավարութեամբ օժտուած ու երուպական քոնթրոլի տակ դրուած յատուկ շըրջանի մը կազմութեան, Հասան այդ արդիւնքին՝ Գերմանիոյ և թուրք կառավարութեան բուն ընդդիմութեան պատճառով, բայց յանգեցան Պօղոս Նուպարի գերման կառավարութեան մօտ ըրած մասնաւոր զիմում-

ներուն շնորհիւ՝ շատ վերածուած բայց նորէն որոշ նշանակութիւն ունեցող արդիւնքի մը, այն է Վան — Պիթլիս — Էրզրում — Տրապիզոն և Սփաղ — Խարբերդ — Տիարպէքիւր երկու նահանգախումբերու համար ինչ ինչ բարենորոգմանց պայմանագրման և անոնց գործադրութեանը հսկել կոչուած երկու Եւրոպացի քննիչներու անուանման: Ասոնք, տրուած ըլլալով ուսն զիւանագիտութեան գէպի հայ ժողովուրդը և մասնաւորապէս գէպի թուրքիոյ Հայութիւնը բարեհաճ վերաբերմունքի — անշուշտ շահագէտ բայց մեղ համար օգտաբերուղեգիծն ընդգրկած ըլլալը, և գերման զիւանագիտութեան որոշապէս հակահայ ուղղութեան մեղմացումը, պիտի կարենային գէթ խաղաղ զարգացման շրջան մը բանալ թրքա-

հայութեան, եթէ համաշխարհային պատերազմը եկած չըլլար տակնուվրայ ընել կացութիւնը եւ մեծագոյն աղէտներուն առջեւ զնել մեր ժողովուրդը: Պատերազմի առաջին ամիսներուն իսկ, Գէորգ Ե. վերակազմեց Ազդ, Պատուիրակութիւնը, անոր նախագահութիւնը դարձեալ յանձնելով Պօղոս Նուպար փաշային եւ այս անգամ անոր պաշտօն տալով թրքահայ դատին աւելի արմատական լուծում մը ստանալու համար ջանքեր ընել: Ինչ որ անկից յետոյ պատահեցաւ — անհունութիւն մը զգայացունց դէպքերու — մինչեւ Հայրապետին մահը, ամենուն մտքին մէջ է, եւ կարելի չէ, պէտք ալ չկայ գանոնք հոս վերլիշել: Այդ արտակարգ տուածին բոլոր տեսարաններուն մէջ, Գէորգ Ե. իր բարձր պաշտօնը փեսութեամբ, արժանապատուութեամբ ու խղճամտութեամբ կատարող, իր ազգին եւ անոր դատին հանդէպ սրտագին հոգածութեամբ լի Հայրապետ մը հանդիսացաւ: Ոմանք կը մեղադրեն իրեն հայ կամաւորներու գոնդերը ճակատ երթալնէն առաջ էջմիածնայ փեհավայրին մէջ հանդիսաւորապէս օրհնած ըլլալը, համարելով զայդ թուրքերը զրգոող անքաղաքագիտական արարք մը: Գէորգ Ե. որ Պալքանեան պատերազմի շրջանին արդէն վճռապէս ուստաիրական ուղղութիւնն ընդգրկած էր, այդպիսի շրջանի մը ուր հայ ժողովուրդի եւ հայ դատի ճակատագիրը Ռուսիոյ եւ իր զաշնակիցներու յաղթանակէն կախուած էր, ուրիշ կերպ չէր կրնար վարուիլ: Ան այդ ժեսթով ցոյց կուտար Ռուսիոյ հովանւոյն տակ գտնուող Մայր-Աթոռին սրտակցութիւնը ուս զրօշի տակ կուտող Կովկասեան հայ կամաւորներուն եւ ատով կը յայտնէր անգամ մը եւս թէ Ռուսիոյ զէնքերու յաջողութենէն կը սպասէր թրքահայաստանի ազատումը: Հայրապետը իր օրհնութեամբ կը նուիրագործէր արդէն ինչ որ Ռուսիոյ եւ արտասահմանի գրեթէ բոլոր Հայերը կ'ընէին այդ պահուն: Ատիկա բնական պէտք է թուէր թուրքերուն, որ իրաւունք պիտի ունենային զբրգընուելու միմիայն եթէ Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքը այդպիսի ժեսթեր ընելու ելլէր: Գէորգ Ե. իմաստուն վարքագիծ մը որդեգրեց համայնավար բեթիմի Հայաստան մտնելէն ի վեր եւ գոյն անշեղ պահեց մինչեւ վերջը: Թէպէտ այդ բեթիմը հակակրօնական ողի ունէր եւ Հայոց հայրապետական աթոռին ա-

ռանձնաշնորհութիւններն ու զործունէութեան միջոցները կը սեղմէր, ան գնահատեց՝ բարձր ու հեռատես ազգասիրութեամբ մը՝ ինչ որ այդ բեթիմը կը բերէր զրական՝ Հայաստանի ժողովրդին եւ ամբողջ Կովկասի Հայութեան, խաղաղութիւնը, ազգային լեզուի ու մշակոյթի տիրապետութիւնը, շինարարական բեղմնաւոր գործը, ազգային ճարտարարուեստի ստեղծումը, եւ իր սրտառուչ կոնդակներով հրաւիրեց ամբողջ աշխարհի Հայութիւնը օգնել կառավարութեան այդ հայրենաշէն գործերուն մէջ: Ան խոր ծերութեան մէջ է որ վախճանեց է, երբ այլ եւս անկարող էր անձնապէս կարեւոր դեր մը կատարելու, բայց այդ մեծարոյ հովնապետին մահը յարգալից տիրութիւն մը միայն կրնայ պատճառել ամէն ազգասէր Հայու: Լուսաւորչի Աթոռը, անշքացած, ազքատացած, բայց կանգուն ու կենդանի մնացած է շնորհիւ իր խոհական քաղաքականութեան: Եւ հայ ժողովուրդը արտասահմանի մէջ ուրախութեամբ իմացաւ որ Խորհ. Հայաստանի կառավարութիւնը որոշեց է թոյլ տալ էջմիածնայ Միաբանութեան Հայրապետին թաղումը կատարել աւանդական շքով ու մանաւանդ թէ ան տրամադիր է արտօնել որ Հայրապետին յաջորդն ընտրուի ըստ այն կանոնադրութեան զոր հանգուցեալ Հայրապետն ու Գերագոյն Խորհուրդը զծած էին քանի մը տարի առաջ եւ որու համեմատ նոր Հայրապետը պիտի ընտրուի՝ ըստ հնաւանդ սովորութեան՝ Հայաստանի, Կովկասի եւ արտասահմանի բոլոր կարեւոր թեմերու պատուիրակներուն մասնակցութեամբ:

Դուրեան Սրբազանի յանկարծական մահը կակծալի դժբաղդութիւն մըն էր ոչ միայն Երուսաղէմի հայկական մեծ Տան, այլ բովանդակ հայ ազգին համար: Ան ծանր հիւանդութեամբ մը տառապեցաւ երկու տարի առաջ, բայց վիրաբուժական գործողութեան ենթարկուելէն յետոյ՝ թէեւ քիչ մը տկար եւ ստիպուած զգոյշ ապրելու, կը կարծուէր թէ այլ եւս գերծ էր վտանգէ: Տրուած ըլլալով իր հզօր կազմուածքը եւ իր տարիքը որ դեռ ծայրագոյն ծերութեան չէր հասներ, կը յուսայինք որ ան զեռ գոնէ տասը տարի կ'ապրէր: Ու պէտք էր ապրէր. ան դեռ շատ ընկիւք ունէր, իր ուժերուն, տաղանդին լրութեան մէջ էր: Ան քիչ կը գրէր, բայց ազամանդէ էր իր

գրիչը, եւ ինչ որ անկից կը կաթէր, բարձր ու կատարեալ գրականութիւն էր: Ի՞նչ հոյակապ էջեր էին իր երկու վերջին արտագրութիւնները, իր յորելեանին առթիւ Գէորգ Ե. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսէն իրեն ուղղուած օրհնութեան կոնգակին իր տուած գրաբար պատասխանը, եւ Երուսաղէմի Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ կատարուած յորելեանական հանդէսին իր արտասանած ինքնագատման ճառը: Այդպիսի ոսկի ուղեղ մը, այդպիսի մաքուր սիրտ մը՝ բովանդակ ազգի մը սէրն ու յարգանքն իր վրայ կեդրոնացնող, մենք շատ չենք ունեցած: Անոր գոյութիւնն իսկ հպարտութիւն մը եւ ուրախութիւն մըն էր մեր ժողովրդին համար: Ան քառսի մէջ, խղճալի անկման մէջ, աւերիչ պառակտման մէջ գտաւ Ս. Յակոբեանց վանքը, եւ իր պատրիարքական շրջանը եղաւ՝ ինչպէս եւ կը սպասէինք՝ վերականգնման շրջան մը: Պէտք էր կատարեալ համերաշխութիւն հաստատել Միաբանութեան մէջ, իր վրայ ճշող վտանգաւոր գատերու մղձաւանջէն ազատել վանքը՝ անոր տնտեսական կացութեան ամբողջման, անոր պարտքերու աստիճանական շնչման ճամբան հարթելու համար, պէտք էր այդ վանքը դարձնել նորէն կրօնական, կրթական, գրական, ազգային կենդանի ու մեծ վառարան մը, ժառանգաւորաց վարժարանը դօրացնել, վերանորոգել եւ գալն դարձնել դարգացած գիտակից եկեղեցականներ, ազգեցիկ հոգեւոր առաջնորդներ հասցնելու կարող հաստատութիւն մը, ա՛յնքան անհրաժեշտ մեր ժողովուրդին՝ որուն մէկ ստուար մասը ցրուած է աշխարհիս ամէն կողմը, անտէր, առանց պաշտօնապէս ճանչցուած ազգութեան եւ որուն համար ազգային թանկագին կապ մըն է գեռ եւ պիտի ըլլայ երկար ատեն Հայաստանեայց Եկեղեցին, պէտք էր վերսկսիլ Ս. Յակոբեանց վանքը դարձնել հոգեւոր ուխտատեղի, ուր ոչ միայն իբր քրիստոնէութեան աղբերակին այլ եւ իբր հայկական հին մեծութեանց սխրալի պահպանավայրի մը՝ երթային գունդագունդ հայ հաւատացեալներ ինչպէս բրեր էին դարերէ ի վեր, պէտք էր մանաւանդ գալն դարձնել ուրիշ Ս. Ղազար մը, հայ գրական ու բանասիրական աշխատութեանց մեծ կեդրոնավայրերէն մին: Այս բոլորը սկսած էր կատարուիլ եւ յաջողապէս յառաջ կը քալէր՝ շնորհիւ Դուբեան

Պատրիարքի անձնական հեղինակութեան, իր հմտալից ու հմայիչ գործակցութեան, ինչպէս եւ իր կրօնական ու աշխարհական աջակիցներուն աշխատութեանց: Իսկ համերաշխութիւնը Միաբանութեան մէջ հաստատուած էր արդէն այն րոպէէն երբ Դուբեան Սրբազան Պատրիարք ընտրուեցաւ ամբողջ Միաբանութեան քուէովը, ան հաստատուած էր իր սիրելի ու պատկառելի անձին շուրջը: Դեռ ատեն մը իր ներկայութիւնը պէտք էր այդ հաստատութեան զլուխը՝ որպէս զի սկսուած խոշոր գործը վերջնապէս ամուր հիմերու վրայ զրուէր եւ Երուսաղէմի աթոռին վրայ իրեն պէս Պատրիարքի մը յաջորդելու դժուարութիւնը մեղմանար: Բայց չար բաղդը ուրիշ կերպ տնօրինեց. հիւանդութիւնը քնացեր է եղեր, բայց ոչ մեռեր, ան յանկարծ վերարորբութեւն է ամենարուն կերպով, եւ քանի մը օրուան մէջ գալն զգետներ է:

Որոշ չափով միտիթարութիւն մըն է մեզի համար, որ այդ դժբաղդութիւնը գէթ պատահեցաւ Դուբեան Սրբազանի յիսնամեակի յորելեանին վեհաշուք հանդիսութիւններէն յետոյ, որոնց մասնակցեցաւ ամբողջ հայ ազգը՝ պանծացնելու համար իր ցեղային առաքինութեանց բարձրագոյն ներկայացուցիչներէն մին: Դուբեան Սրբազան ընդունեցաւ լիալիր բարոյական վարձատրութիւնը իր բազմամեայ ազգանուէր ու օրհնաբեր գործունէութեան, ու շիջաւ իր ժողովրդի կողմէ հանդիսաւորապէս ու միահաղոյն արտայայտուած սիրոյն ու մեծարանքին քաղցր ու արգար խուսկովը պաշարուած:

Կրկնե՛լ հոս ինչ որ ըսինք արդէն, ինչ որ ազգին բոլոր բերաններն ըսեն՝ իր յորելեանին առթիւ, անգամ մը եւս մասնանի՜շ ընել հանգուցեալին բազմազան արժանիքները որ՝ բաց ի Պոլսոյ Պատրիարքութեան կարճատեւ անյաջող շրջանէն՝ այնքան գեղեցիկ ու բեղմնաւոր ձեւով յայտնուեցան իր կեանքի ու գործունէութեան ընթացքին, ի՞նչ հարկ: Մեր ազգին բոլոր գիտակից ուժերը՝ այդ ամէնը արդէն լաւ գիտնալնուն համար է որ միացան անոր յորելեանին տօնին առթիւ անոր հանգէպ միեւնոյն աղապատանքի ազադակն արձակելու: Ի՞նչ հարկ մանաւանդ, երբ իր լաւագոյն աշակերտներէն մին, թորգոմ Սրբազան, որ ինքն ալ մեծ եկեղեցական մը, բարձր գրագէտ մը, հոգեւոր ընտիր առաջնորդ մը

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

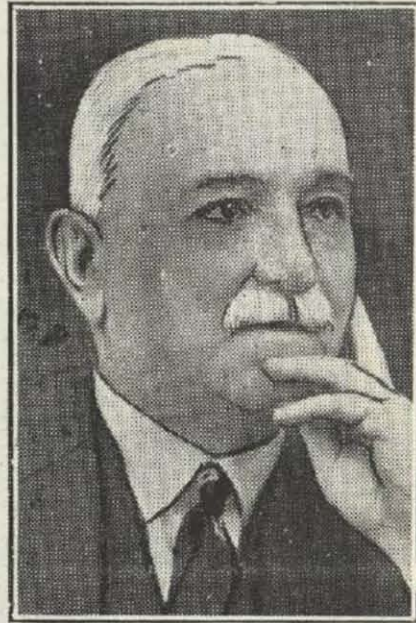
(Վերջին լուսանկար)

և ներշնչեալ բեմասաց մըն է, Դուրեանի վրայ «Արեւ» մէջ հրատարակած իր մագիստրական յօդուածաշարքով — որուն հատորի ձեռով երեւումը աւելի քան երբեք ցանկալի է հիմայ — արդէն պատուականօրէն կատարած է այդ գործը:

Միաբանութեան մէջ կան ներհուն ու փորձառու անձնաւորութիւններ, որոնց ամենէն հեղինակաւորը, տարիներէ ի վեր վանքին ա՛յնքան գիտակից ու անխոնջ անձնութեամբ ծառայող, Մեսրոպ Լալիսկոպոս Նշանեան, տեղապահ ընտրուել է՝ արդար ընտրութեամբ մը, ևս գրեթէ միաձայնութեամբ, ինչ որ Միաբանութեան մէջ համերաշխութեան պահպանման բերկրաւիթ նշանն է. կան հոն երիտասարդ ուժեր, ժառանգաւորաց վարժարանին առաջին հունձքը, Հայ Եկեղեցւոյ վաղուան յոյսը: Միաբանութեան կը սպասուի ընել հոգատար պետութեան մօտ հարկ եղած դիմումները որպէս զի Երուսաղէմի նոր Պատրիարքը ընտրուի, ոչ իբր տեղական վանահայր, այլ իբր առաքելական համագոյնին աթոռի մը զահակաւ: Ու կը յուսանք որ այդ ընտրութիւնը պիտի տայ մեզի Դուրեանի արժանաւոր յաջորդ մը որ կարենայ շարունակել անոր սկսած գործը, որ իրենց այժմեան բարձրութեան վրայ պահէ Սիոն կրօնական ու բանասիրական մեծարժէք հանդէսը և ժառանգաւորաց վարժարանը, որոնց համար այնքան թանկագին աշխատակցութիւն մը բերաւ՝ հանդուցեալ Պատրիարքի կողքին՝ Բարդէն Լալիսկոպոս Կիւլեսերեան (այսուհետեւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին աթոռակից և անոր Սուրիոյ մէջ կատարելիք կրօնական ու կրթական նոյնքան կարեւոր գործին աջակից), վարէ վանքին տնտեսական դժուարութեանց վերջնական լուծման փափուկ հարցը, հմտութեամբ ու ճաշակով հսկէ Դուրեան Մատենադարանի շէնքին կառուցման և Դուրեան մատենաշարի ծրագրին իրականացման ինչպէս և այլ կարեւոր հրատարակութեանց որ կը սպասուին Ս. Յակոբեանց մեծ Տունէն: Պէտք է հաւատք ունենանք Միաբանութեան ազգասիրութեան և համերաշխութեան վրայ և օգնենք անոր այս գործին մէջ:

Դուրեան Պատրիարքի մահէն քիչ օր ետքը գնաց անոր միանալ Պ. Պատրիկ Կիւլպէնկեան, որ ան ալ Պոլիս երկար առեւ տե-

սակ մը աշխարհական Պատրիարք եղած էր և որ արտասահմանի մէջ կը շարունակէր մնալ ազգասէր մեծատունի օրինակելի տիպար մը՝ ինչպիսին հետզհետէ դժբաղդարար հաղուադէպ կը դառնայ մեր մէջ: Կիւլպէնկեան հայրենասէր ու մեծագործ գերդաստանին ամենէն հզօր գէմքերէն մին էր ան. Պոլիս՝ առեւտրական եղած էր Ազգային Հիւանդանոցի Հոգա-

ՊԱՏՐԻԿ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ

բարձրութեան, անգամ Արմաշու Դպրեվանքի և Կեղերոնական ու Սանասարեան վարժարաններու խնամակալութեանց. Իզմիրեան Պատրիարքի օրով՝ անդամակցած էր Պոլսոյ Ազգային Բաղաքական Ժողովին: Ազգօգուտ ամէն հիմնարկութեանց կամ գործերու նախապէս առաջին աջակցողներէն մին եղած էր միշտ, և իրարու յաջորդող Պատրիարքներու անպաշտօն մեծագոյն խորհրդականներէն մին հանդիսացած: Ամերիկա հաստատուելէ յետոյ, իր եղբօր՝ Յարութիւն Կիւլպէնկեանի, և Գարակէօգեան Եղբայրներուն հետ, Բարեգործականի ընդլայնման ու զօրացման նպատեց, աջակցեցաւ Ամերիկեան Բիլիֆին, և իր անունը միշտ տեսնուեցաւ ազգային հանդանակութեանց ցուցակներուն զլուխը: Իբր առեւտրական իր հանդուցեալ եղբօր Կիւլպէնկեանի կտակակաւոր Հաստատութեան,

ան հիմնեց Սելանիկի մէջ վարժարան մը, զոր անձամբ տեսնելու եւ ընդլայնելու, զարգացնելու համար անցեալ տարի ուղևորուեցաւ Յունաստան, նոյն առթիւ քննելով նաեւ Մակեդոնիոյ գաղթականներուն համար իր նախաձեռնութեամբ կատարուած հանգանակութեան բաշխման գործը։ Ան մտադրութիւն ունէր նաեւ Սելանիկէն անցնիլ Հալէպ, ուր արդէն հիմնած էր ի յիշատակ իր կնոջ մայրանոց մը եւ ուր կ'ուզէր հիմնել գաղտնի մը, բայց ինքզինքը յոգնած զգալով՝ այդ փափաքին իրագործումը յետաձգած էր ներկայ տարուան։

Ան կը ցանկար նաեւ երթալ Խորհրդային Հայաստան եւ հոն եւս կրթական հաստատութիւն մը ստեղծել։ Այդ ազնիւ փափաքներուն իրագործողները պիտի ըլլան անշուշտ իր Յարութիւն եղբայրը, իր զաւակները, որ նոյն զգացումներով տոգորուած ազնիւ սիրտեր են։ Պատրիկ Կիւլպէնկեանի վերջին գործն եղաւ Խորհեան Հայրիկի զրական երկերու ամբողջական հաւաքածոյին հրատարակման ստատարելը, կոթողական գործ մը որ պատիւ կը բերէ թէ՛ այդ վեհօգի մեկենասին եւ թէ՛ այդ զաղափարն իրականացնող Հայ կրթական Հիմնարկութեան։

Զարգացեալ եւ արդիական մեծ առևտրականի, Տշմարիտ Յէնթլմէնի, և հարազատ Հայ ազգասէր բարերարի տոհմիկ տիպար մըն է որ կ'անհետանայ իրմով։

Տօքթէօր Հրանտ Քէլապճեան կը բաժնուի մենէ երեսունեւեօթ տարեկան հասակին, իր հետ տանելով աշխարհ մեծ խոստումներ զոր կ'երաշխաւորէին իր արդէն իսկ երեսուն բերած մտաւոր ձիւքերը, բարոյական յատկութիւնները եւ իր կատարած գործերը։ 1913ին զրպանը 20 տուար ունենալով ինկիւրիէն Ամերիկա ինկած քսանեւմէկ տարեկան երիտասարդ, ան պողպատէ կամքով, անհուն ու անվնաս զոհողութիւններով, անխոնջ աշխատասիրութեամբ ու հնարամիտ շարքաշութեամբ յաջողած էր Հարվարտի Համալսարանին բժշկական ֆաքիւլթէին ընթացքն աւարտել եւ առնել բժիշկ-վիրաբոյժի վկայական։ Յետոյ պաշտօն էր գտեր մէկէ աւելի ամերիկեան կարեւոր հիւանդանոցներու մէջ։ Ան սահմանուած էր ամերիկահայ մեծագոյն բժիշկներէն մին դառնալ։ Բայց իր փառասիրութիւնը յաջողած բժիշկ մ'ըլլալու եւ իրեն փայլուն զիրք մը շինելու մէջ չէր, ան ընդլայնելու, զարգացնելու համար անցնելու Սելանիկէն Հալէպ, ուր արդէն հիմնած էր ի յիշատակ իր կնոջ մայրանոց մը եւ ուր կ'ուզէր հիմնել գաղտնի մը, բայց ինքզինքը յոգնած զգալով՝ այդ փափաքին իրագործումը յետաձգած էր ներկայ տարուան։

Թիւրք յաջողած բժիշկ մ'ըլլալու եւ իրեն փայլուն զիրք մը շինելու մէջ չէր, ան ընդլայնելու, զարգացնելու համար անցնելու Սելանիկէն Հալէպ, ուր արդէն հիմնած էր ի յիշատակ իր կնոջ մայրանոց մը եւ ուր կ'ուզէր հիմնել գաղտնի մը, բայց ինքզինքը յոգնած զգալով՝ այդ փափաքին իրագործումը յետաձգած էր ներկայ տարուան։

ՏՕԲԹ. ՀՐԱՆԴ ԲԷՊԱՊՃԵԱՆ

Ըր զոր հրատարակած է «Ազգ»ին, «Պահակ»ին, «Կոչնակ»ին եւ «Պայքար»ին մէջ, անթերի հայերէնով մը գրուած են, կուռ ու յստակ ոճով մը, եւ միշտ գաղափարով հարուստ, ամուր համոզումներու վրայ յեցած, հմտալից ու փաստացի։ Ան կ'ուզէր նաեւ ծառայել իբր քաղաքական գործիչ, ան պատեհապաշտ չէր գործերէն, ամենուն հետ աղէկ ըլլալ ուզողներէն, ու եւ խնդրոյ մէջ սեն ու ճերմակը արիաբար ջոկելէ եւ յստակ վճիռ արձակելէ վախճողներէն չէր, յարած էր Ռամկավար-Ազատական կուսակցութեան, եւ անոր ամենէն անվախ, անշահախնդիր ու խանդավառ զինուորներէն մին էր։ Ան կ'ուզէր վերջապէս ծառայել իբր բժիշկ։ Պատերազմէն յետոյ, զինազաղարի շրջանին, ան ամենէն թանկագին աջակցութիւնը բերաւ Կիւլիկեան Դարմանատան հիմնարկութեան ծրագրին, որուն համար Ռամկավար կուսակցութիւնը նուիրեց ամէն կերպ օգնութիւն։ Ինքն էր

որ այդ ծրագրին շուրջ համախմբեց հայ եւ ամերիկեան կարեւոր ուժեր, կը ցանկար այդ զարմանատունը բարձրացնել արդիական մեթոտներով մեծ հիւանդանոցի մը, ուր մտադիր էր ինքն իսկ երթալ ծառայել, դժբաղդ զէպքերը, որ Կիլիկիան փակեցին մեր առջեւ, թոյլ չտուին այդ ծրագրին լիակատար իրականացումը: Զետոյ, երբ Խ. Հայաստանի Կարմիր Խաչի նախագահ Տօքթ. Կամարեան, Կարէն Միքայէլեանի եւ Գ. Վարդանեանի հետ, գնաց Ամերիկա փրօփականաւ պառչաւ՝ ընել, Տօքթ. Քէպպօսեան, որ արդէն իսկ իրեն զիրք մը ստեղծած էր, յանձն առաւ ամէն ինչ թողուլ եւ երթալ Հայաստան նուիրուիլ Կարմիր Խաչի գործունէութեան աջակցելու: Իմ Ամերիկա դառնաւ միջոցի, ամիսներով ան իր վիզային կը սպասէր՝ մեկնելու համար, կ'ուզէր նախ երթալ ուսումնասիրել Հայաստանի հիւանդանոցներու կազմակերպութիւնը, նշանակել ինչ որ անոնց կը պակտէր, դառնալ Ամերիկա, զինք յարգող ու սիրող Ամերիկեան բժշկական շրջանակներուն մէջ աշխատիլ օժանդակ քօմիթէ մը կազմելու, նիւթական օգնութիւն ձեռք բերել եւ ձեռքերը լեցուն դառնալ Հայաստան եւ այլ եւս հաստատուիլ հոն ու իր ամերիկեան արդիական վիրաբոյժ-բժիշկի գործակցութիւնը բերել Հայաստանի ժողովրդին առողջութեան պահպանման ու զարգացման աշխատող մասնագէտներուն: «Վիզայ» ի բարդ ձեւակերպութեանց ամուլ երկարաձգումը զինք ստիպեց անորոշ ժամանակով յետաձգել այդ ծրագիրը եւ նորէն կապուիլ ամերիկեան հիւանդանոցներու: Վերջին ատենները ան իր ամբողջ եռանդը նուիրած էր նպաստելու զօրացմանը Ռամկավար-Ազատական կուսակցութեան, զոր կը նկատէր՝ իրաւամբ՝ իբր այժմեան Հայաստանին ամենէն ամուր նեցուկը արտասահմանի մէջ, ուրեմն եւ իբր ազգասիրական ամենէն իմաստուն եւ արդիւնաւոր ծրագիրն ունեցող քաղաքական կազմակերպութիւնը: Դեռ շատ բարի, բարձր ու լուրջ գործեր մեր ժողովուրդը կարող էր ստանալ այդ ազնուասիրա եւ կրթուած Հայէն: Անգութ բաղդը յանկարծ խորտակեւ է, աւա՛ղ, այդ սիրուն ու բեզուն կեանքը:

Անհետացած այս Հայ զէմքերուն հետ, մենք ցաւն ունեցանք վերջին երկու ամիսնե-

րուն ընթացքին կորսնցնելու երկու օտար մեծ ու անկեղծ բարեկամներ մեր ազգին, Տօքթ. Նանսէնը եւ Փրօֆ. Մարքուարթը:

Այս վերջնոյն վրայ կը հրատարակենք Անանիտի ներկայ թիւին մէջ մասնաւոր յօդուած մը զոր մեր խնդրանքով զրեց անոր գործը մօտէն ճանչցող եւ անոր արժէքը ձեռնահասօրէն դատելու կարող հայ գիտուն մը, Հ. Ներսէս Ակիւնեան: Ահագին է աշխատանքը զոր կատարած է այդ զերման գիտունը, ինչպէս կը տեսնուի այդ յօդուածէն, ուսումնասիրելու համար մեր ցեղին պատմութեան զեռ շատ քիչ լուսաբանուած գանազան մասերը, եւ իր ուսումնասիրութիւնները, անհուն հմտութեան մը վրայ կը թընած, գեղավարուած էին խորաթափանց յատկատես մտքէ մը: Սուգուելով մեր անցեալին մէջ, անիկա հոն մեր ցեղը սիրելու եւ յարգելու գինքը մղող իրողութիւններ գտած է, եւ իր հայասիրութիւնը գիտակից ու պատճառաբանեալ էր, ոչ մէկ Հայ աւելի խորին սքանչացմամբ չէ խօսած Մաշթոցի եւ Սահակայ փրկարար գործին վրայ, որքան Մարքուարթ՝ հայ զրի գիւտին նուիրած իր ուսումնասիրութեան մէջ որուն հայերէն թարգմանութիւնը հրատարակած է Վիեննայի Միլիթարեան Միաբանութիւնը: Իր ապուած գործերուն մէջ կան ուրիշներ ալ որ Հայոց պատմութեան նուիրուած են կամ անոր նուիրուած հատուածներ ունին, իսկ կան նաեւ իրմէ մէկէ աւելի աշխատութիւններ՝ այդ նոյն նիւթին վրայ՝ որ զեռ անտիպ կը մնան: Երանի՜ թէ գտնուին հայ մեկենամներ որ օգնեն Վիեննայի Միլիթարեանց այդ բոլոր գործերուն բնագիրն ու հայերէն թարգմանութիւնը հրատարակելու: Անոնք թանկագին նպաստ մը պիտի բերեն մեր հին պատմութեան լուսաբանման կարեւոր գործին: Մեծ դժբաղդութիւն մըն է մեր ազգին համար որ մեզ շահագրգռող այդպիսի աշխատութեանց մէջ մխրճած մեծարժէք այդ գիտունը ապուշ արկածի մը զոհ երթալով՝ ա՛յնքան վաղաժամօրէն կենազրաւ է եղեր:

Գիտուն մըն էր նաեւ՝ ամէն բանէ առաջ՝ Տօքթէօր Նանսէնը, զոր Հիւսիսային բեւեռի իր քննական յանդուպն ուղեւորութիւնները տիեզերահոջակ զէմք մը դարձուցած էին: Եւ գիտունի հիմնաւոր, լուրջ ու ամուր բարեկամութիւն մըն է որ ան ալ նուիրած էր մեր ազ-

գին: Արդէն իսկ շատոնց նորմակիրոյ հայաստանական շարժման մասնակից, Ազգերու Ընկերութեան կազմած Գաղթականական Զանգնաժողովին նախագահ անուանուելէն ի վեր՝ ան դարձած էր ոչ միայն հայ (ինչպէս եւ ուրիշ) գաղթականներու նախախնամութիւնը, այլ եւ Ազգաժողովին մէջ հայ ժողովրդի, հայ դատի վեհանձն ու արի պաշտպանը: Արտասահմանի մէջ ցրուած ու անտէր մնացած հայ գաղթականներուն իրաւական անորոշ կացութեան անտանելի հետեւանքները մեղմացնելու, գէթ որոշ շրջանի մը մէջ անոնց նորմալ կեանքի պայմաններ ապահովելու համար Ազգաժողովին տուած որոշումներուն մէջ իր նախաձեռնութիւնը, իր թափած եռանդը, իր յարգելի եւ ազնիւ անձին հեղինակութիւնը մեծ տեղ ունէին: Եւ յայտնի է թէ տարիներով ինչ յամառ ջանքեր թափեց մղելու համար Ազգաժողովը որ գոյացնէր հարկ եղած գումարը որպէս զի գէթ 15—20,000 հայ գաղթականներ փոխադրուէին Հայաստան: Զյաջողեցաւ, որովհետեւ հարցը դրուած էր իբր անւարական գործ մը եւ ոչ իբր մարդասիրական նուիրատալիւն, ու թէպէտ այդ գործը մասնագիտօրէն քննելու համար Ազգերու Ընկերութեան կողմէ Հայաստան զրկուած միջազգային Զանգնաժողովը նպատաւոր եղրակացութիւններով ակեղեկապիւր մը ներկայացուց եւ կը թուէր թէ այդ հիման վրայ հարկ եղած գումարը դանելը դիւրին պիտի ըլլար, ամէն ինչ վիժեցաւ երբ փոխ արուելիք գումարին երաշխաւորման ձեւերուն վրայ համաձայնութիւն մը անհնար եղաւ կայացնել խորհ. կառավարութեան ու Զանգնաժողովին միջեւ: Նանսէն փորձեց այն ատեն կոչ ուղղել Ազգերու Ընկերութեան անդամակցող բոլոր ազգերուն՝ որպէս զի նուիրատալիւններով իրականացնէին այդ ծրագիրը, բայց ոչ էր, Ազգաժողովը կարծես յոգնած էր այդ հարցէն, Անդրիա մասնաւոր սահմանութիւն մը ցոյց տուաւ, ու այդ կոչին տրուած քանի մը դրական պատասխաններն այնքան սակաւաթիւ էին ու նուիրուած գումարներն այնքան համեմատ, որ գործը քիչ յետոյ իր վերջնական թաղման յանգեցաւ: Սակայն ատիկա առիթ տուաւ Նանսէնին որ ինքն իսկ՝ Զանգնաժողովին հետ որուն նախագահն էր՝ երթար խորհ. Հայաստան, ուր հայ ժողովուրդը ճանչցաւ մօտէն, եւ աւելի եւս սիրեց զայն տես-

նելով անոր յամառ ու անվճար աշխատանքը իր հայրենիքը վերաշինելու, դահատեց, ինք որ ընկերավարական մը չէր այլ ռամկավար հայրենասէր մը, խորհրդային Հայաստանի կառավարութեան ժողովրդանուէր գործունէութեան, շինարար ճիգին մէջ՝ ինչ որ կայ դրական, եւ զրեց Հայոց անցեալին ու ներկային նուիրուած իր հոյակապ դիւրքը, որ, թարգմանուած եւրոպական մէկէ աւելի լեզուներու, մեր ազգին ու մեր դատին մատուցուած ամենէն արժէքաւոր ու տեսական ծառայութիւններէն մին է: Անոր ձայնը Ազգաժողովին մէջ՝ մարդկութեան ընտրանիին խղճի ձայնն էր բոլոր ազգերուն յիշեցնող կոխտուած, անիրաւուած թրքահայ դատի մը զոյւթիւնը: Մեծ կորուստ է Հայոց համար այդ ազնիւ ձայնին ընդ միշտ մարիլը:

★ ★ ★

Այս տխրառիթ կորուսաներու քով՝ մենք ունեցանք վերջին քանի մը ամիսներու ընթացքին շարք մը սրտադողիչ զէպքեր, մեր ազգային կեանքին մէջ բեղմնաւոր ոգեւորութեան ու շինիչ հաւատքի կրակին աւելի քան երբեք մառ մնացած ըլլալը հաստատող:

Առանք են Նուպարաշէնի զեղեցիկ ծրագրին մուտքը անմիջական գործադրութեան ճամբուն մէջ, Մուրատեան վարժարանին բացումը Սէվրի մէջ, Կիլիկեան Կաթողիկոսական Աթոռի բարեբաւարիկ պայմաններով հաստատումը Անթիպեասի մէջ եւ անոր հովանւոյն տակ ընծայարանի մը ստեղծման որոշումը, Պուքրէշի մէջ Հայ արուեստի մեծ ցուցահանդէսին իրականացումը, ու վերջապէս շարք մը յորելեաններ որոնց մէջ մեր ժողովուրդը ապացուցուց իր հեղհեղեղ աւելի դիտակից ու խանդավառ վերաբերումը իր հանրային կեանքին եւ իր մշակոյթին ծառայող վաստակաւորներուն հանդէպ:

Նուպարաշէնը արտասահմանի Հայութեան ամենէն լուրջ ու բեղմնաւոր նուէրը պիտի ըլլայ Մայր-Հայրենիքին, զեղեցիկ աւան մը՝ արդիական մեթոտներով կառուցուած, ուր պիտի երթան ապրիլ եւ աշխատիլ հազարաւոր գաղթականներ որ այժմ այս կամ այն հեռաւոր օտար երկրին մէջ՝ վրաններու տակ,

պարաքննելու մէջ՝ անստույգ ու թշուառ կեանք մը կը քաշկրտեն: Աւան մը որուն շինութեան մէջ պիտի գործակցին Խորհ. Հայաստանի կառավարութիւնը՝ եւ արտասահմանի Հայոց ազգանուէր մեծ կազմակերպութիւնը, Բարեգործականը եւ որ պիտի ըլլայ կորիզը ապագայ քաղաքի մը, Հայաստանի երրորդ մեծ քաղաքին, — վասն զի անգամ մը իր սկզբնական ծրագրով կառուցուելէ յետոյ՝ ան տարիներու ընթացքին անշուշտ հեղհեղէ պիտի ընդարձակուի հայրենիքի ինչպէս զաղութներու Հայութեան նորանոր յաւելումներով: Հայկական ինքնօգնութեան եւ հայկական համերաշխութեան սխրալի գործ մը:

Այն օրը — թերեւս այս տողերուն հրապարակելէ ատենն իսկ — երբ առաջին բրիւի հարուածները տրուին Նոր Գաւթի հողին եւ առաջին հիմնաքարը զետեղուի, պայծառ օր մը պիտի ըլլայ Հայութեան համար: Այնքան աւեր ունինք մեր ետին, պարտականութեանց մեծագոյնն է, ու հրճամանքներուն մեծագոյնը, շինել, շէնցնել, զօրացնել այն փոքրիկ հայրենիքը որ մեզի կը մնայ՝ բոլոր կործանումներէն յետոյ եւ որ կեդրոնական խարխիսն է մեր ազգային գոյութեան:

Մուրատեան վարժարանը գրեթէ տարի մըն է որ արդէն փոխադրուած է Փարիզի մօտիկ: Պաշտօնական բացումը որ տեղի ունեցաւ վերջերս, հանդիսաւոր նուիրագործումն էր շատնց ի վեր բաղձացուած ծրագրի մը իրականացման: Տեսնուեցաւ այդ հանդէսին մէջ ինչ ազնիւ ոգով Ֆրանսական ազգին ու կառավարութեան ներկայացուցիչներ ողջունեցին այդ հայ կրթական հաստատութեան վերերեւումը Մէնի ակերուն վրայ. «Միքէլէք Ֆրանսասան բայց Հայ մնացէք, օգտուեցէք Ֆրանսական մշակոյթէն՝ ձեր ազգին ծառայելու, ձեր մշակոյթը զօրացնելու համար», ըսին անոնք: Միւրթարեան ազգասէր ու զեզասէր պատուական դաստիարակներուն ձեռքով, Ֆրանսական քաղաքակրթութեան վեհանձն արեւուն ջերմութեան տակ, սիրուն ու խոստմնալից սերունդներ պիտի կազմուին այդ թանկագին ճան մէջ: Փարիզի գաղութը որ զեռքիլ բան բրաւ մասնակցելու համար Միւրթարեան Միւրթարեան յանձն առած զոհաբերութեանց եւ կատարած աշխատանքին, յուսանք որ զէթ այս հանգիստաւոր բացումէն

յետոյ աւելի զբաղան համակրութեան մը ապացոյցները տայ այդ ազգօգուտ ձեռնարկին: Փարիզի եւ ամբողջ Ֆրանսայի սառւար Հայ գաղութին համար Մուրատեան վարժարանը ազգապահպան առաջնակարգ ուժ մըն է, պէտք է օգնել անոր եւ օգտուիլ անկից:

Աւելի կարեւոր, աւելի մեծ դէպք մըն է Սահակ Բ. ծերունագարդ Կաթողիկոսին Կիլիկեան հինաւորաց աթոռը Պէյրութի մօտ հաստատելու եւ Կաթողիկոսարանի հովանոյն տակ՝ իր աթոռակից Բարդէն Կիլիկեան Սրբազանին եւ իրենց աջակցելու հրաւիրուած Շահէ Գասպարեան վարդապետին հետ՝ ընծայարան մը ստեղծելու որոշում տուած ըլլալը եւ Նիք Իսթի, Կիլիկիական ու Գարաեան եղբայրներու եւ Կարապետ Մեղպոնեանի հօր ու տեւական աջակցութեամբ այդ որոշման լուրջ գործադրութեան ապահովումը: Ընծայարանը լաւ կազմուած մտքով ու հոգով Հայեր, մասնաւորապէս զարգացած քահանաներ եւ գիտակից ուսուցիչներ պիտի կարենայ արտագրել՝ Մուրթար Հայ գաղութին մէջ, որ կարեւորագոյնն է մեր գաղութներուն, պիտի ըլլայ Հայ մշակոյթի վառարան մը, եւ բարեկամ ժողովրդի մը ազնիւ հիւրընկալ երկրին մէջ ապաստանած ցեղի մը բեկորներուն համար ուղեցոյց ու կազմակերպչական փառս մը: Կիլիկեան ալեւոր, իմաստուն ու վեհօգի Հայրապետին եւ իր երկու գործօն, եռանդուն, հմուտ ու ձեռներեց աշխատակիցներուն առաջնորդութեամբ, տեղական լաւագոյն ուժերու համախմբում մը այդ յարկին մէջ՝ պիտի տայ բարեբար արդիւնք մը Մուրթար Հայութեան եւ ամբողջ գաղութահայութեան համար: Մեր ժողովուրդը շատ կորոնցուց վերջին աղէտներուն մէջ իր հատընտիր գաւազներէն որ դարերու աշխատանքի մը արտադրոյթն էին, անոնց տեղը պէտք է լեցնել, պէտք է հասցնել նոր ուժեր, ամուր եւ ազնիւ նկարագրով «մարդ»եր, հարազատ ու անձնուէր Հայեր, իրենց ցեղին, իրենց ասպընջական երկրին ինչպէս եւ մարդկութեան ծառայութիւն մատուցանելու տենչն ու կարողութիւնն ունեցող անհատականութիւններ: Անթիլեասի ուսումնարանը եւ Մէլքի կրթարանը այս մեծ գործն է որ պիտի կատարեն:

Ասոնց քով եւ յիշատակուելու արժանի կը գտնեմ Պուրթէշի Հայ արուեստի ցուցահան-

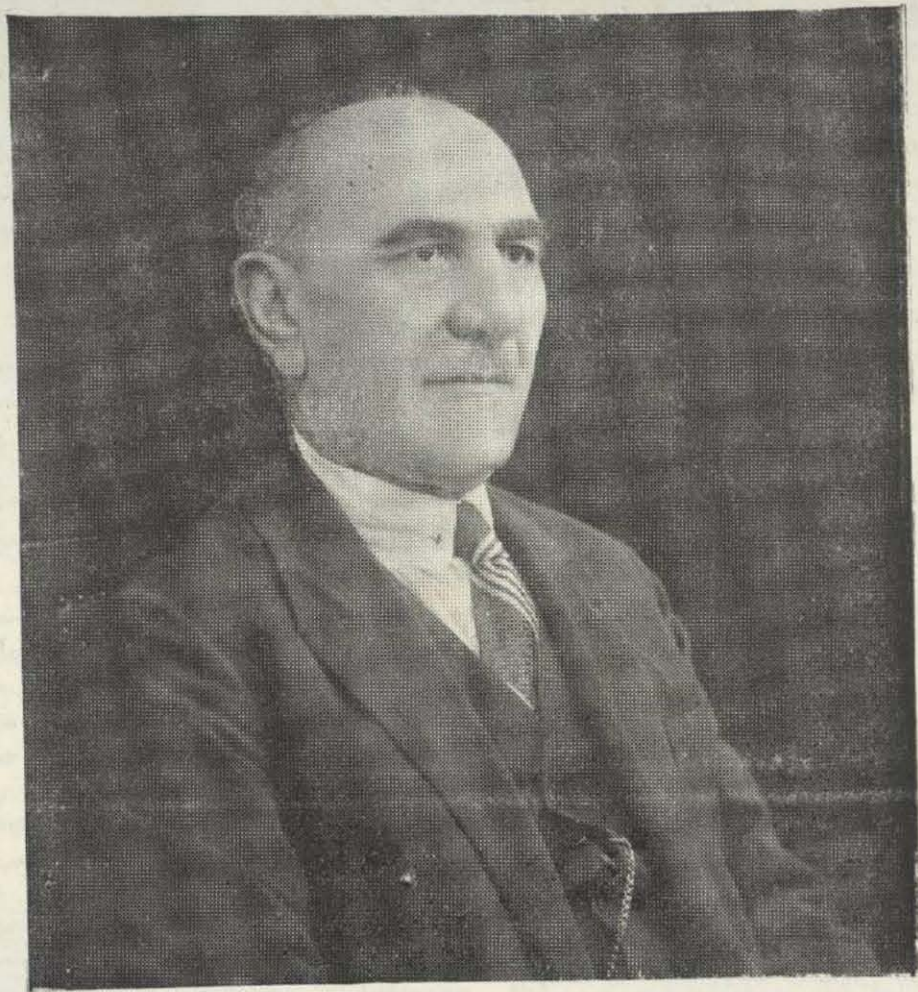
դէսը, որուն իրականացման հրաշքը կը պարտէր քաղաքակիրթ մեծ ազգերու կողմէ հաստատելու Պ. Սիրունիի տարօրինակ եռանդին ու անխնայ ձեռնարկը սղոյն, — վաղանցուկ երեւոյթ, բայց որուն նշանակութիւնը թանկագին է: Մեծ է մեր ցեղին հին ու նոր վաստակը արուեստի մարզին մէջ, եւ ան հետո է ղեռքադաքակիրթ աշխարհէն ըստ արժանոյն ճանչցուած ու գնահատուած ըլլալէ: Բարոյական վարկը մեծագոյն ուժը, ամբողջին դրամազուխն է ազգի մը համար, մանաւանդ մերինն ունի սխալման տեղը, ցրտած, անիրաւուած, փտանդուած ազգի մը համար, ով որ այդ վարկին բարձրացման կը նպաստէ ճաշակաւոր ու մեթոտիկ ձեռնարկներով, կենսական ծառայութիւն կը մատուցանէ այդ ազգին: Պուքրէշի մէջ հայ արուեստի ցուցահանդէսի մը ծրագրին յաջողութիւնը՝ նոյն իսկ մասնական ձեռով՝ զոր կը պարտինք Պ. Յ. Ճ. Սիրունիի յղացման ու աշխատանքին եւ Փրոֆ. Եօրկայի սլէս Հայութեան սրտագին ու մեծ բարեկամի մը եւ այլ ուսմէն համալսարանական ու քաղաքական կարեւոր անձնաւորութեանց աջակցութեան, այդ ուղղութեամբ տեղի ունեցած լաւագոյն դէպքերէն մին է: Մեծ գովեստի արժանի են նաեւ այն ուսմանահայրանի մը ազգասէր հարուստները որ այդ ծրագրին իրականացման համար իրենց նիւթական աջակցութիւնը լայնօրէն նուիրած են: Ճակաւին մանրամասնութիւնները քիչ ծանօթ են մեզի, բայց զիտենք արդէն որ վեհեմտիկի եւ վիեննայի Միութեանք, Լվովի արքեպիսկոպոս թէոտորովիչ, եւ Ռումանիոյ Պուլկարիոյ ու Եւրոպայի այլ երկիրներու մէջ գտնուող ու հայ արուեստի շահեկան նմուշներ ունեցող անհատներ, ինչպէս եւ Փարիզի «Անի» Ընկերութիւնը իրենց մասնակցութիւնը բերած են ցուցահանդէսին, անիկա եղած պիտի ըլլայ անշուշտ Ռումանիոյ մէջ հայ անունը փառաւորող չքեղ երեւոյթ մը:

* * *

Վերջին ամիսներուն ընթացքին, յաջորդելով արտասահմանի մէջ Դուբեան Սրբազանի եւ Կովկասի մէջ Շիրվանզադէի մեծաշուք յորելեանական հանդիսութեանց, տեղի ունեցան շարք մը յորելեաններ, որոնք նշանակալից դէպքեր էին՝ իւրաքանչիւրն իր ուրոյն նկարագրին ունեցող: Յորելեանի սովորութիւ-

տատուած է հանրութեան բացառիկ ծառայութիւններ մատուցանող գործիչին եւ այդ հանրութեան միջեւ բարոյական կապն ամրացնելու եւ սերտացնելու համար, անձնուէր ու արգիւնաւոր գործիչներուն տալու համար բարոյական հանդիսաւոր փարձատրութիւն մը, որ մեծագոյնն է փարձատրութեանց, ցեղին, մէջ խորացնելու համար սէրն ազգային կեանքին ու մշակոյթին, երիտասարդութեան մէջ զօրացնելու համար յարումը դէպ ի գաղափարական կեանքը, դէպ ի այլասիրական խեղալը, դէպ ի նուիրման, ծառայութեան պաշտամունքը: Հայաստանի մէջ տօնուեցաւ բժիշկ Վ. Արծրունիի, եւ արտասահմանի մէջ՝ Փրոֆ. Կարապետ Թումանյանի, Ստեփանոս Յովակիմեան արքեպիսկոպոսի եւ Աւետիս Ահարոնեանի յորելեանը:

Վահան Արծրունի եղած է երկար տարիներէ ի վեր մին անսոցմէ որ գործով ու զրջով կարեւոր ծառայութիւններ մատուցանելով հայ ժողովրդին, մեր բժշկական դասուն զարդերն ու պարմանքները հանդիսացած են: Փարիզի Համալսարանէն վկայուած, ան շատոնց Հայութեան հանրաժանօթ անձնաւորութիւն մը գործած է այն զիրքով զոր գրաւած է Կովկասի մէջ իբր զիտուն բժիշկ, իբր զբող, իբր հանրային գործիչ, իր առողջապահական բազմաթիւ յօդուածները, իր երեսունի մօտ զբոյրկները — մասնաւորապէս իր Աղջիկ տիտղոսով գործը որ իր տառնին ջերմապէս գնահատուեցաւ, — զինքը կացուցած էին արդէն պատերազմէն առաջ մեր գրագէտ-բժիշկներու փայլուն փաղանգին առաջնակարգ դէմքերէն մին: Եղած է թիֆլիսի թագապետական եւ հիւանդանոցի բժիշկ, նուիրում է առողջապահական հանրային գործունէութեան: Հրատարակած է տոնէն մը «Առողջապահիկ թերթ» անունով պարբերական մը: Դասախօսած է Ներսիսեան դպրոցի եւ այլ վարժարաններու մէջ: Հայաստանի խորհրդայնացումէն յետոյ, ինքն է եղած մին այն հայ բժիշկներէն որ մեծ ջանքերով ու զոհարելութիւններով այնպիսի բուլէի մը երբ միջոցները չափազանց անձուկ էին՝ հիմնեցին Երեւանի բժշկական Համալսարանը, եւ 1921էն ի վեր հոն մարդակազմութիւն կը գասաւանդէ: Վերջին տարիներու ընթացքին ան հրատարակած է ուսուլատին-հայ բժշկագիտական բառարան մը, եւ

ՓՐՕՖ. ՎԱՀԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

այժմ կը պատրաստէ հայերէն լեզուով մարդակազմութեան դասագիրք մը վեց հատորէ բաղկացած: Այս փաստակաւոր հայ մտաւորականին յիմնամեայ յորելեանն է որ Հայաստանի բժշկական Համալսարանը տօնեց հանդիսաւորապէս՝ մասնակցութեամբ կառավարութեան եւ Հայաստանի մտաւորականութեան ու ժողովրդի ներկայացուցիչներուն:

Կարապետ թումայեան ուշադրաւ գէմքերէն մին է զոր բողոքական Հայութիւնը տուած է մեր ազգին: Զուիցերիական կրթութեամբ կազմուած, խոհական իմացականութիւն մը եղած է ան, որ իր հանրային գործունէութեան սկզբնաւորութիւնն ըրած է Մարգուտն իրր ուսուցիչ: Հնչակեան կուսակցութեան յարած՝

իր երիտասարդութեան շրջանին, ան թուրք բռնութեան գէմ բնագիւման շարժումին առաջին փուլին ունեցած է որոշ մասնակցութիւն եւ անոր համար ձերբակալուած ու բանտարկուած է, եւ կախաղանէն ազատուած է շրնորհիւ իր զուիցերիացի ամուսնոյն եւ բարեկամներուն զոր ան ունէր Զուիցերիոյ եւ Սնդլիոյ մէջ: Ապաստանած է Եւրոպա՝ Համբուրգ կոտորածներու շրջանին, եւ կուսակցական կեանքէ հեռացած՝ իրր անկախ ազգասէր մը՝ հայկական դատի փրօփականտիսթներէն մին եղած է Սնդլիոյ, Ֆրանսայի, Զուիցերիոյ եւ Ամերիկայի մէջ, մասնակցած է Լոնտոնի՝ սր հաստատուած է երկար տարիներէ ի վեր՝ ազգասիրական մարմիններու գործունէութեան, որբախնամ ձեռնարկներ կազմակեր-

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

պած է, եւ զանազան պարբերականներու մէջ հրատարակած ունի պատմական, հասարակական, բարոյախօսական նիւթերու վրայ հմտալից ու ողջամիտ յօդուածներ: Իր Ամերիկայի աշակերտները, բարեկամներն ու յարգողները սարքեցին իր յիսնամեայ յորեւեանը, որ աօնուեցաւ Լոնտոնի, Նիւ Եորքի, Շիքագօի եւ ամերիկեան մէկ քանի այլ քաղաքներու մէջ:

Ստեփանոս Յովակիմեան արքեպիսկոպոսը աստուածաշնչական մեծաշուք գէմք մըն է բոլոր էութեամբն իր հօտին նուիրուած քաջ եւ անխնայ հովիւի: Ան Աեաաբանք քարոզելով ու մեկնելով չէ շատացած, ապրած է զայն, իր գործնական օրինակովը լուսարանած է զայն: Ատենով, 1894ին, զեռ շատ երիտասարդ, երթալով քանի մը օր անցընել Պարտիզակ, տեղւոյն երիտասարդներէն սմանց անճիշտ տեղեկութեանց ու դատմանց հետեւելով, կը յիշեմ հապճեպօրէն ու թեթևօրէն զինք քննադատած ըլլալ իբր մէկը որ կը

ծաղրէ «ուսումնականները» եւ որ խելքը միտքը բազմիք եւ աղբիւր շինելու տուած է: Յետոյ, տարիներու ընթացքին, նկատեցի որ այդ պատուական ժողովրդագետը իր հօտին բոլոր պէտքերուն հոգածու հոյակապ առաջնորդ մըն էր, ան թէ՛ դպրոց ու եկեղեցի շինած է իր ժողովրդին մօտուր ու հոգեկան զարգացման համար, թէ՛ բազմիք, աղբիւր, ճամբաներ՝ անոր ֆիզիքական առողջութեան ամրացման, անոր կեանքի պայմաններուն գիւրացման համար, ու կարգ մը շէնքեր ալ կառուցած է դպրոցներու եւ եկեղեցիներու եկամուտն ապահովելու համար: Ան եղած է մանաւանդ մարմնացում մը անձնութիւն, հայրն ու պաշտպանը աղքատներուն, կարօտեալներուն, տառապողներուն: Երբ 1915ի տարազրութեանց անեղ թուականը բացուեցաւ, այդ եօթմասունն անցած ծերունին հերոսական պետ մը յայտնուեցաւ: Կրնար գիւրաւ՝ իր յատաջացեալ տարիքին շնորհիւ՝ Պոլիս անցնիլ եւ հոն մնալ, իր թեմէն իսկ կամ Պալէն իրեն

խորհուրդ տուողներ կային որ այդպէս ընէ, ան առանց վարանելու որոշեց իր հօտին գլուխը կանգնելու եւ Գողգոթայի ճամբան անոր հետ՝ ամէն արհաւիրքներու եւ վտանգներու մէջէն՝ կարելի անցնել: Այդ ամբողջ ուն ճամբուն երկայնքն անոր ներկայութիւնը՝ իր ժողովրդին համար մեծագոյն մխիթարանքն ու կազդուրն եղաւ: Հասնելով Երուսաղէմ, մնաց հօն մինչեւ թուրք զօրքերուն քաշուիլը եւ անոնց քաշուելու առնել, մերժեց անոնց հետ հեռանալ, իր պարաքը համարելով մնալ հօն իրը՝ Ս. Տեղիքի մէջ հայկական սրբավայրերու իրաւունքներուն պահապան, մինչեւ անդլիական զօրքին յաղթական մուտքը: Յետոյ, ան տեսնուեցաւ իր հօտին ողջ մնացած բեկորներուն հետ ապաստանած Փօրթ-Սախտ: Ի վերջոյ, զաշնակիցներուն լիակատար յաղթանակով, զարձաւ իր ժողովրդին մնացորդներուն հետ Նիկոմիդիոյ իր թեմը, ուր վերակառաւ ալեւոր բայց միշտ կորովի ու միշտ աշխուրջ ու զործօն, արի հոգւոյ իր զործը: Բէմաշահաններուն խաթուածը գէպ ի Պուլիս առիպեց Նիկոմիդիոյ ժողովուրդը փախչիլ իրենց ծննդավայրէն ուր նոր վերադարձեր էին, եւ ինք է որ նաեւ մը եկաւ իր շուարած, ահաբեկ գաւաղները հաւաքել ու տանիլ Պուլիս — ուրկից՝ քիչ յետոյ՝ Պուլկարիա, Յունաստան եւ այլ երկիրներ պիտի ցրուէին: Վերջին տարիներս, ան ահնաճանքով ու սիրով պաշարուած առաջնորդն է Պուլկարիոյ Հայոց: Այս սխրալի գէմքին վաթսուսամեայ զործունէութեան յորեկանն է որ տօնուեցաւ Պուլկարիոյ մէջ, մասնակցութեամբ գաղութին բոլոր հասնածներու ներկայացուցիչներուն, ինչպէս եւ Պուլկարիոյ արքունիքին, կառավարութեան ու ժողովրդին, եւ որ տօնուեցաւ նաեւ Փարիզ, Եգիպտոս, Երուսաղէմ, եւ այլ գաղութներու մէջ:

Ահարոնեանի յորեկանին եւ մասնաւորապէս անոր զրական զործին վրայ ըսելիքներս կը վերադառնամ յաջորդ քրոնիկիս, որովհետեւ ներկայ քրոնիկին այս տողերուն հասնելուս ըստէին է որ կ'իմանամ Պօղոս Նուպարի մահուան գոյժը, եւ այդ կակճալի իրողութիւնը զիս կը հարկադրէ քրոնիկին վերջին մասը նստիլ այդ ծանր կորուստին, որ կուգայ ներկայ տարին Հայութեան համար չարագէտ կացուցանող մե-

ծարձէք կորուստներու մութ շարքին վրայ սպաւոր ստուերի դանդուած մ'աւելցնել:

Աւելի քան տարի մըն է որ Պօղոս Նուպար հիւանդ վաւերած էր իր բնակարանին մէջ, ու քանի մը ամսէ ի վեր իր վիճակը ծանրացած էր եւ աղետաւոր վախճանը մօտալուտ կը նկատուէր, եւ սակայն այդ սպասուած վախճանը խորապէս խոցեց մեր սիրտը, որովհետեւ անհնար է վարժուիլ, համակերպիլ այդպիսի անձնաւորութեան մը՝ որուն գոյութիւնն իսկ բարիք մըն էր ազգին համար՝ անհատացման զազափարին:

Մեր նոր ժամանակներու պատմութեան մեծագոյն Հայ գէմքերէն մին էր ան: Հայագի հանճարեղ ու աշխարհահռչակ պետական անձնաւորութեան մը դաւակ, իր բարձրագոյն կրթութիւնը Փարիզի էքօլ Սանթրալին մէջ ստացած եւ ճարտարագէտ-երկրաչափի վկայականով ելած անկից, ան իր կեանքի առաջին շրջանը նուիրեց Եգիպտոսի մէջ՝ ուր ծնած էր՝ զործի մարդու, կազմակերպիչի եւ վարչագէտի իր կարողութիւններն ի հանդէս բերելու ճարտարարուեստական, առեւտրական ու շինարարական ձեռնարկներու մէջ: Ասան մը պաշտօնի կոչուեցաւ Պեհերայի երկրագործական անդլիական ընկերութեան կողմէ: Յետոյ եղաւ ընդհ. անօրէն Եգիպտոսի երկաթուղային վարչութեան: Սուտանի Ջրաբաշխական ձեռնարկին համար իր պատրաստած ծրագիրն ընդունուեցաւ իրբեւ լաւագոյնը: Ան եղաւ հիմնադիրը Եգիպտոսի թրամվէյներու ընկերութեան եւ նախագահ կամ վարիչ ուրիշ բազմաթիւ ընկերութեանց: Աշակցութեամբ գահաժառանգ իշխան Հիւսէինի որ յետոյ Եգիպտոսի Սուլթան եղաւ, ան հիմնեց Եգիպտոսի Երկրագործական Ընկերութիւնը, 1905ին, Հոսմի մէջ Երկրագործական Միջազգային Կոմիտիին ստեղծման համար կայացած Համաժողովին մասնակցեցաւ իրբ Եգիպտոսի ներկայացուցիչ: Պեղծ մեծանուն զրամատէր Պատոն Անպէնի ընկերակցութեամբ հիմնեց Հելիոպոլիս քաղաքը եւ Գահիրէի Ջուրի ընկերութիւնը: Եգիպտոսի մէջ գնեց ընդարձակ անձնակ հողեր եւ գանձեր գիտական մեթոտներով բարուքելով շահաւոր գնելով վաճառեց: Հնարեց ինքնաշարժ արօր մը՝ ամենահարձր հողերը ձեռքէլաւ կարող, 1900ի Փարիզի տիեզերական ցուցահանդէսին ստացաւ աստու համար ոսկի մետալ եւ Պատուոյ

PHOTO ABEL

ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ

Լեզեոնի ասպետութեան խաչը: 1906ին Միլանի ցուցահանդէսին եւս ստացաւ ոսկի մետալ եւ նոյն տարին Ֆրանսական կառավարութեանէն պատուոյ լեզեոնի սպայութեան աստիճանը: Ֆրանսական երկրագործական ընկերութիւնը շնորհեց իրեն «Օլիմպէ տը Սէն»-ի ոսկի շքանշանը որ կը տրուի երկրագործական լաւագոյն հնարիչին: Դիրքը որուն հասած էր, հարստութիւնը զոր գոյացուցած էր, մեծ էին, ան կ'ապրէր շքեղ ու փարթամ կեանքով մը՝ արարական սնով կառուցուած ու պերճօրէն կահաւորուած Գահիրէի իր հոյակապ պալատին մէջ, որուն կառուցումն ինքն իսկ ծրագրած ու ղեկավարած էր: Այդ պալատին մէջ ան կուտար, իր շնորհալի ամուսնոյն, Տատեան գերդաստանին պատկանող Տիկին Մարի Նուպարի հետ, իշխանավայել ընդունելութիւններ, որոնց կը հրաւիրուէին Եգիպտոսի մեծամեծներն ու Եգիպտոս այցելող մեծ գէմբեր, Մորկաններ, Պատէսներ, Լօթիներ, Փօլ Աւտաններ: Այդ օրերուն, ան քիչ կապ ունէր հայկական կեանքի հետ, իր առաջին մաս-

նակցութիւնը ազգային գործերուն՝ տեղւոյն եկեղեցական ու դպրոցական հոգաբարձութեանց իր տուած հովանաւորութեամբը եղաւ: Ան 1906ին է որ սկսաւ ազգային կեանքի մէջ խոշոր դեր մը կատարելու իր կամքը յայտնել, քանի մը բարեկամներու թեկադրութեամբ եւ օգնութեամբ հիմնելով Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութիւնը: Որոշապէս զձեռն համար անոր նպատակն ու գործունէութեան ծրագիրը, զայն տեսական ու ամուր կազմակերպութիւն մը դարձնել ձգտող կանոնադրութիւն մը շարադրելու համար, ան՝ իբր խղճամիտ ու ծանրախոհ մարդ՝ երկարօրէն ու լրջօրէն աշխատեցաւ, օգտուելով ազգային պէտքերու եւ կացութեան աւելի մօտէն ծանօթ հայրենակիցներու խորհուրդներէն: Միութիւնը կազմելէ եւ հրապարակ նետելէ յետոյ, այլ եւս կապուեցաւ անոր իր բոլոր սրտով՝ իբր իր զաւակներուն մեծազոյնին ու սիրելիագոյնին, եւ մինչեւ վերջին շունչը իր կեանքի ամբողջ երկրորդ շրջանի՝ անոր զօրացման, բնդայնման, ամբացման համար խանդավառօրէն հո-

գաժու եւ ջանադիր եղաւ: Բայց 1912ին է որ ան աւելի խոր մխուեցաւ հայկական կեանքին մէջ, երբ Ամենայն Հայոց Հայրապետը իրեն ուղղեց կոնգակը որով իրեն կը յանձնէր Թրքահայ հարցին պաշտպանութիւնն ստանձնող Ազգային Պատուիրակութիւն մը կազմելու եւ անոր նախագահելու ծանր գործը: Ասկից առաջ, Պոլսէն ու Եզիպտոսէն ազգային իշխանութիւններէն իրեն եղած խնդրանքի մը պատասխանելով, տեսակցութիւն մը ունեցած էր վարչապետ Պ. Փոռանքարէի հետ, որմէ խնդրած էր Պալքանեան հարցերուն կարգադրութեան միացնել Թրքահայաստանի եւ Կիլիկիոյ համար խոստացուած բարենորոգմանց գործադրութեան հարցը: Պատահմամբ՝ իր մօտն էի երբ կոնգակը հասաւ, ինք պատրաստուած էր Եզիպտոս մեկնիլ ուր իր անձնական գործերը կը կանչէին գինք: Ձեռ մոռցած այն տարօրինակ ազդեցութիւնը զոր Հայրապետին կոնգակն բրաւ իր վրայ: Կորովի, ձեռներէց ու գործունեայ մարդ, արդար ու զեղեցիկ փառասիրութիւնն ունէր ան իր մեծանունն հօր՝ որուն համար պաշտամունք մը կը տածէր՝ արժանաւոր գաւակ մ'ըլլալու, իր իսկ գործերով, պատմութեան մէջ արձանագրուող անուն մը ձգելու, եւ ահա պատահութիւնն իրեն կը արուէր իր ցեղին դատին համար իսկ աշխատելով՝ ծառայելու, օգտակար հանդիսանալու, հանրօգուտ գեր կատարելու իր ներքին բուն ու տիրական բղձանքին գոհացում տալու եւ նոյն ատեն իր ազգին պատմական անձնաւորութեանց, շարքին մէջ իր անձնաւորութեան ու ճիգերուն շնորհիւ իր բաւաւնքն եղող տեղը գրաւելու:

Առանց վարանելու ընդունեցաւ Կաթողիկոսին առաջարկը, մէկդի գրաւ Եզիպտոս դառնալու ծրագիրը, իր անձնական գործերուն այլ եւս իր կեանքին մէջ չորրորդ գծի վրայ սահմանափակ տեղ մը միայն յատկացուց, եւ իր անունը, դիրքը, մտաւոր ու բարոյական ուժերը, իր ամբողջ արտառնութիւնը կոտորեց ու անխռնջ աշխատասիրութիւնը գրաւ ի սպաս ազգային դատին: Բարենորոգմանց հարցին ի նպաստ Ազգային Պատուիրակութեան իր ընկերներուն, խորհրդականներուն եւ աջակիցներուն հետ ինչ որ բրաւ ան մէկուեկէս տարի, հոս իր մահուան ցաւէն ինկազդուած այս քանի մը հակիրճ էջերուն մէջ կարելի չէ ամփոփել: Այդ պատմութիւնը ինչպէս եւ անկից առաջ

եւ մանաւանդ անկից յետոյ իր բովանդակ հայանպատու գործունէութեան պատմութիւնը ամենայն մանրամասնութեամբ օր մը գրողներ պիտի ըլլան անշուշտ: Ինչ որ հոս պէտք է ի վեր հանել, իր նկարագրի հիմնական գծերէն մին է, զոր այդ օրերէն ան յատկօրէն ու զօրեղօրէն ի յայտ բերաւ, այն է հանրային շահուն բացարձակ, խանդավառ, գաղափարապաշտ նուիրումը, այնպիսի աստիճանով մը զոր քիչեր՝ մանաւանդ մեր ունեւոր գասակարգէն՝ ցոյց տուած են: Այն ատեն միայն գործաւ Եզիպտոս, երբ բարենորոգմանց հարցը լուծում մը ստացաւ, կրճատուած, վերածուած, խաթարուած լուծում մը, բայց որ կը ներկայացնէր նորէն նշանակութիւն ունեցող որոշ արդիւնք մը:

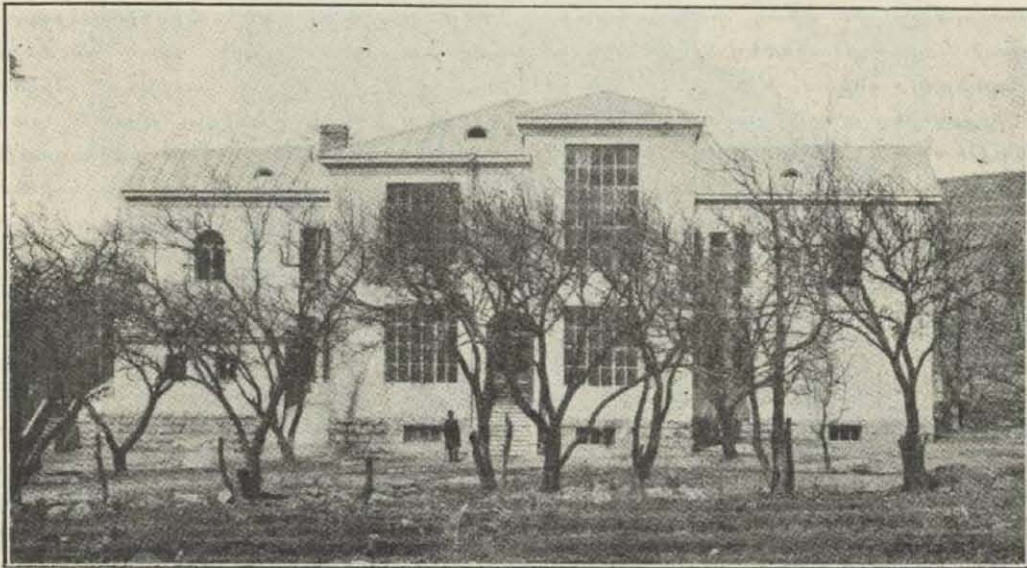
Համաշխարհային պատերազմին պայթումէն յետոյ, Հայրապետը վերակազմեց Ազգ. Պատուիրակութիւնը եւ նորէն հրաւիրեց Պօղոս Նուպարը անոր նախագահութեան: Անգամ մը եւս անիկա փութաց պատասխանել Հայրապետին կոչին, եկաւ Փարիզ, լծուեցաւ գործին, եւ այլ եւս թագուեցաւ, մխրճեցաւ այդ գործին մէջ, նոյնացաւ անոր հետ, անոր կեանքը իր կեանքը եղաւ: Ինչ որ բրաւ Ազգային Պատուիրակութիւնը իր գանազան փուլերուն մէջ, նախ առանձին, յետոյ՝ Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան հետ, մեծատարած ուսումնասիրութիւն մը պէտք է գայն պատկերացնելու համար: Հաւաքական յարատիւ գործունէութեան այդ երկար շրջանին բոլոր փուլերուն, խեղացի ձեռնարկներու, լատ հաշուած ճիգերու, ուշիմօրէն զեկաւարտուած գործերու հետ, անշուշտ եղան պակասներ, կամ սխալներ, Եւրոպայի մեծադոյն ազդերուն զեկավարներն իսկ, այդ անօրինակ փոթորիկի ընթացքին, գործեցին սխալներ: Ինչ որ ամէն բանէ առաջ այդ շրջանին ազազայ անաչառ պատմագիրը պիտի հռչակէ ու յուերժացնէ անվերապահ սքանչացումով, նախագահ Պօղոս Նուպարի անուպառ ու բոլորանուէր հրայրքն է ծառայելու, գինք իր բոլոր էութեամբ բորբոքող ազնիւ տենչը իր ցեղն ու հայրենիքը ազատագրուած տեսնելու, տարիներով գիշեր ցերեկ չարաչար մտաւոր աշխատանք ու ֆիզիքական յոգնութիւն յանձն տանելով Հայոց Հայրապետին իրեն ցոյց տուած փառահալութեան ինքզինքն արժանի հանդիսացնելու պարտա-

կանութեան մշտական գիտակցութիւնը, բոլոր ձեւերով ինքզինքը դատին նուիրելու անդադրում ու խելայեղ մղումը:

Այլ եւս եգիպտոսէն վերջնապէս անջատւած էր, հոն հեղ մ'ալ դէթ կարճ միջոցի մը համար դառնալ իսկ չմտածեց, իր բոլոր անձնական գործերը հետզհետէ հաշուեյարդարեց ու փակեց, իր գոյքերն ու կալուածները ծախեց, հասառուի կեանք մը ստեղծեց իրեն, իր ամբողջ ուժերը, ժամանակն ու իր հարստու-

պելու, ան քաշուեցաւ Ազգային Պատուիրակութենէն եւ այնուհետեւ իր կեանքին վերջին տարիները յատկացուց Բարեգործականին զարգացման աշխատիլ շարունակելու եւ իր անձնական մարգասիրական հիմնարկութիւնները կազմակերպելու:

Արդէն իսկ այդ թուականէն առաջ ինքը մէկ միլիոն մը նուիրելով Գալուստեան վարժարանի շէնքը կառուցանել տուած էր: Կարեւոր գումար մը յատկացուցած էր Հելիոփո-

ՄԱՐԻ ՆՈՒՊԱՐ ԱՎՆԱԲՈՒԺԱՐԱՆ, ԵՐԵՒԱՆ

Թեան մէկ ստուար բաժինը ազգին օգտին նուիրելու համար:

Լօղանի խորհրդածողովէն իսկ առաջ, ինքզինքը յոգնած զգալով, մեծապէս մտահոգ իր սիրելի ամուսնոյն երկարատեւ, ծանր ու ցաւատանջ հիւանդութեան համար, եւ զգալով մանուանդ որ մեզի բոլորովին ներհակ դարձած բնդհանուր կացութեան մէջ սչ թերքահայաստանի ու եւ է մէկ նահանգին, ոչ ալ Կիլիկիոյ նոյն իսկ մասնական ազատագրումի յոյս չէր մնար այլ եւս, տեսնելով Սմերիկայի բացարձակ մեկուսացումը, Դաշնակից տէրութեանց անտարբերութիւնը Կովկասեան նորահաստատ Հայ Հանրապետութեան վրայ յարձակող ու գալն հուրի ու սուրբի մատնող թուրքերու հանդէպ եւ Ֆրանսայի ղեկավար շրջանակներուն մէջ հետզհետէ որոշ յայտնուող կամքը Կիլիկիան պար-

լիսի Հայ վարժարանին հիմնարկութեան, լայնօրէն օգնած էր բազմաթիւ ազգային հաստատութեանց, ստատրած էր մէկէ աւելի զրքերու հրատարակութեան, մասնակցած էր անհամար հանդանակութեանց, եւ Ազգային Պատուիրակութեան ծախքերը առաջին շրջանին ամբողջութեամբ յանձն առած էր եւ վերջին շրջանին կարեւոր բաժին մը ստանձնած էր անոնց մէջ:

Այդ թուականէն յետոյ, ան ամբողջ շարք մը յղացաւ ու իրականացուց ազգօգուտ հիմնարկութեանց, որոնք միայն արդէն պիտի բաւէին զինքն իրր մեր ազգային բարերարներու մեծազոյններէն մին անմահացնելու: Հիմնեց Մարի Նուպար Ակնարուժարանը Երեւանի մէջ, մրցանակ մը Հայաստանի Համալսարանի ամենէն յաջողակ աշակերտներուն համար, Ուսանողական թոշակներու Ֆոնդը,

Փարիզի Համալսարանական Ուսանին մէջ Մարի Նուպարի անուան ձօնուած հոյակապ Տունը (Անիի ոճի հետեւողութեամբ կառուցուած՝ Նաֆիլեան ճարտարապետին ձեռքով), Ռքաֆորտի Համալսարանին մէջ հայագիտութեան ամպլուսի մը ֆօնտը, Փարիզի Հայկական Մասենագարանը:

Իր կեանքի այս վերջին շրջանին ամենէն նշանակալից գործն եղաւ իր ողջամիտ ազգասէրի վերաբերմունքը Խորհրդային Հայաստանի հանդէպ: Ըմբռնելով որ ան էր Հայութեան քաղաքական ապագային միակ հիմնաքարը, իր ղեկավարած Բարեգործականով եւ իր անձնական միջոցներով՝ անիկա, թէեւ պարծուաւ եւ ամիրա, սիրով ընդ առաջ գնաց Հայաստանի վերաշինութեան եւ ներգաղթի կենսական գործերուն մէջ եւ Հայաստանի կառավարութեան ու գործօն մտաւորականութեան հետ աշխատակցելու հայրենասիրական պէտքին: Ան իրր Բարեգործականի նախագահ երկար ատեն Տօքթէօր Նանտէնի կողքին կանգնեցաւ Բարեգործականին եւ իր նիւթական մասնակցութիւնը խոստանալով անոր Ազգաժողովի միջոցով հայ հազարաւոր գաղթականներ Հայաստան փոխադրելու ծրագրին, եւ երբ այդ ծրագրին սկսաւ անյոյս գառնալ, ինքն առաջիններէն եղաւ Բարեգործականի ղեկավարներէն որ ուղղակի իրենց կազմակերպութեան տրամադրած կամ մասնաւոր հանգանակութեամբ հաւաքած զուամբները որոշեցին յանձնել կառավարութեան որպէս զի զէթ քանի մը հազար գաղթականներ փոխադրուին Հայաստան, ինչ որ կատարուեցաւ:

Իր մարդասիրական հիմնարկութիւններէն առաջինը Հայաստանի մէջ հիմնեց, եւ իր ուսանողական ֆօնտին մէջ պայման դրաւ որ ուսումնին աւարտելէ յետոյ Հայաստան երթալ եւ ծառայել յանձն առնող թեկնածուները նախընտրաբար ընդունուին թողակաւոր: Ոչինչ իր սրտին այնքան հաճելի եղած էր որքան Ամերիկայի Մասնաճիւղին գաղափարը Բարեգործականի քսանեւ հինգամեակը Հայաստանի մէջ աւան մը շինելու ծրագրով տօնելու, եւ այդ ծրագրին յաջողման նպատակաւ համար 100,000 առլար փութեաց խոստանալ: Պայման դրած էր որ այդ զուամբը պիտի յանձնէր այն ատեն երբ որոշուած 250,000 առլարը հաւաքուէր: Իր 100,000ը այնքան իմաստուն կարգադրութեամբ արժեթղթերու վերածած էր, որ

մէկ տարուան մէջ կրկնապատկուած էր այդ զուամբը: Զգալով իր մօտալուտ վախճանը, տեսնելով (քիչ մը ցաւով ու ջղախտութեամբ) հանգանակութեան գանդալ ընթացքը, գնահատելով եւ Հայաստանի կառավարութեան բարեացակամ ու սիրալիր վերաբերմունքը այդ ծրագրին հանդէպ եւ ջերմօրէն փափաքելով իր մահէն առաջ այդ հայրենաշէն ծրագրին լիակատար իրագործման ապահովութիւնն ունենալ, իր պայմանը կամովին ջնջեց եւ 100,000ը իսկոյն յանձնեց Բարեգործականի կեդր. Վարչութեան, արժեթղթերու գնոյն բարձրացումէն յետոյ եկած զուամբն եւս նուիրելով իր արդէն ստեղծած հիմնարկութիւններէն մէկ քանին: Մահէն քանի մը շաբաթ առաջ վերջնական խմբագրութեամբ պատրաստել տուաւ նաեւ իր հիմնարկութեանց մանրակրկիտ կանոնադրութիւնը, — որովհետեւ այդ իսկական բարերարը, որ մարդասիրական գործ մը ստեղծելու համար խնդրանքի կամ թելադրութեան չէր ապասեր, այլ ինքն իսկ իր ներքին մղումով կը յղանար այդ գործերը իրականացման ձեւին ու պայմաններուն վրայ երկարօրէն կ'աշխատէր՝ ինչպէս գեղարուեստական գործերու վրայ, — եւ յանձնեց զայն Բարեգործականի կեդրոնական Վարչութեան: Գիտէր որ վախճանը մօտ է, եւ, գերազանցօրէն խղճամիտ, կարգասէր ու լուրջ մարդ, կ'ուզէր որ իր հիմնած գործերը զնէր իր փափաքին ու կամքին համաձայն յաւերժօրէն ապրելու եւ օգուտ բերելու համարուն մէջ: Նոյն իսկ երբ ինքզինքը ուժաքամ զգալով որոշեց Բարեգործականի նախագահութեան հրաժարիլ, այդ որոշումը գործադրեց Բարեգործականի գրամատչուի թրքաթի վերածելու իր առաջարկն ընդունիլ տալէ եւ անոր վարչական մեքենան գորացնելէ յետոյ միայն: Թրքաթի գաղափարն ինք առաւ ուրիշ մեծ ու զիտակից բարերարէ մը, Պ. Կարապետ Մելիգանեանէն, որ Բարեգործականին յանձնած իր հսկայ նուիրատուութիւնը թրքաթի վերածուելու որոշ պայմանով յանձնած էր, Պօղոս Նուպար ատոր մէջ տեսաւ Բարեգործականին մշտատեսութեան ապահովումը, ու թէեւ ատոր համամիտ չեղողներ գտնուեցան ու սուր քննադատներ ալ չպակսեցան ինքն է որ իրաւունք ունէր: Ինք կը մտածէր՝ լաւագոյն է որ Բարեգործականը յաւիտեան ապրի եւ միշտ ու միշտ ծառայէ Հայ ազգին, քան որոշ

ՀԱՅ ՌԻՍԱՆՈՂԱՑ ՏՈՒՆ

(Փարիզի Համալսարանական Ոստկան մեջ)

բողէի մը յարաբերաբար լայն ծառայութիւն մը մատուցանէ, ազդին եւ յետոյ՝ տկարացած, վատուցած, խախուսեցած՝ օր մը անհետանայ:

Ան կը մեռնի խոր ծերութեան մէջ, եօթնասունները տարեկան: Բայց իր ջգուտ կենսայից ուժեղ կազմուածքով, ան սահմանուած էր աւելի երկար ապրելու: Յանկարծ կըքեցաւ անոր առողջութիւնը, սրտմեծեալ ներքին բարոյական ցաւ մը մաշկեցուց զինք: Օր մը ինքն իսկ ըսաւ ինծի «Մեր ազգային հարցին ձախողանքը՝ իմ մահն էրաւ»: Կոտոր Նիւանդութիւնն ու մահը զինքը բոլորովին կոտորեցին: Այդ Երկու խոր վիշտերը կըծեցին

զինքը, դառնութեամբ ու տրամաթեամբ լեցուն ըրին իր վերջին տարիները, եւ փութացուցին իր մարմնոյն քայքայումը, արագացուցին իր մահը:

Ան մեռեր է այն օրն իսկ ու այն ժամուն ուր քանի մը տարի առաջ իր ամուսինը մեռած էր, ու կարծես զգացեր է առաջուց որ այդ օրը պիտի մեռնի, թերեւս ուզեր է այդ օրը, այդ ժամուն մեռնիլ, եւ իր առկայծ ուժերուն վերջին նշույլը ճգներ է պահպանել մինչեւ այդ օրն ու այդ ժամը...

Նայն օրուան բնթացքին, խնդրեր է վաճառուհի Քիոյարեան Սըրազանէն զալ իրեն հագարգութիւն տալ, ուզեր է հին բարեպաշտ

Հայու պէս մեռնիլ, Սրբազանին ձեռքը համբուրեր է, աղաչեր է որ ան ազօթէ իրեն համար, եւ նոյն իրիկունը մարեր է ինչպէս կանթեղ մը ուր իւղի վերջին կաթիլն այլ եւս ցամքած է:

Կտակին մէջ փափաք է յայտներ որ իր յուզարկաւորութիւնը կատարուի ամենապարզ ձևով, քնտանեկան շրջանակի մէջ միայն, ոչ մէկուն մահազդ չզրկուի, ու եւ է ծաղկեփունջ, ու եւ է ճառ չնուիրուի իր դաղաղին: Արդէն [1921]ին ալ, երբ Բարեկործանականի Եզիպտոսի Գոմրաղի ժողովը որոշեց անոր Խօթանասնամեակը հանդիսաւորապէս ատենել եւ երբ ամբողջ ազգը կը պատրաստուէր այդ ատին մասնակցելու, ան խնդրեց որ հրաժարին այդ ատնախմբումէն՝ նկատի ունենալով հարուածեալ ու յուսախար ազգին տխուր կացութիւնը: Ոչ միայն համեստութեան զգացումով մը, որ անոր արտաքին ամիրայական կեցուածքներուն խորը իր ներքին էութեան հիմնական զիժերէն մին էր (քիչեր գիտցած են ուրիշներու արժէքն այնքան լիասիրտ ու խանդավառ կերպով գնահատել ինչպէս ինքը), այլ եւ այն նոյն սեւեռեալ մտածումով թէ մեր ազգին մեծագոյն մասին այժմեան ցիրուցան, անորոշ, ողորմելի կացութեան մէջ, մեծաշոնրգ փառաշուք ցոյցեր անհատի մը շուրջ՝ անճան էին:

Բարոյական մեծութիւն մըն է որ իր նիւթական երեւոյթով կ'անհետանայ, իր բարոյական իսկութեան մէջ անմահանալու համար: Այդ մեծութիւնը կազմուած էր հայկական ուժի կրկնակ աղբիւրներէ, իր հօր կողմէ Ղարաբաղի Նուպարեան մելիքներու հայրենասէր ուժեղ արիւնէն («Իմ նախնիքս, կ'ըսէր ինձի մեծ Նուպարը հպարտութեամբ, Չամչեանին մէջ յիշատակուած են, «քաջ թորոս եւ խոհեմ Նուպար»՝ երկունշանաւոր եղբայրներ»), եւ մօր կողմէն Ակնցի ամիրաներուն ջգուտ, նուրբ ու վեհանքն արիւնէն:

Պօղոս Նուպար անունը Հայ ժողովրդի

սրտին, մաքին, երեւակայութեան մէջ, դարձած է արդէն, եւ հետզհետէ աւելի խորապէս պիտի դառնայ, ինչպէս Սնգրանիկի անունը, խորհրդանշանական բառ մը, լեզենդական հերոսի մը անունը, ազգասիրական ինքնանուիրման յաւերժապէս թելադրիչ պատկեր մը:

Անախիտի յառաջիկայ թիւի քրոնիկիւս մէջ պիտի շարունակեմ տեսութիւնս արտասահմանեան Հայութեան մտաւոր կեանքին վրայ, ուր դեռ կան ի վեր հանուելիք զեղեցիկ կամ յուսատու երեւոյթներ, եւ ուր վերջերս մանաւանդ ի յայտ եկան մեծարժէք գործեր ինչպէս Գառնիկ Ֆնտըլեանի վարք Մաշթոցիին քննական հրատարակութիւնը՝ մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբ մը, Վահէ Հայկի համեղ ու քնքուշ հատորը՝ Հայրենի յիշման, որ թորոս Ազատեանի քառասնակին պէս՝ համակրուումնաւատուած է հեռուն մնացած, աւերակ ու գերեզմանոց դարձած ծննդավայր հայրենիքին յիշատակներով, Հայրենի կրակաւանք, քերթուածաշարք Հ. Վահան Զովհաննէսեանի, որ Ալիշանի և Հ. Կարապետ-Տէր Սահակեանի արժանաւոր յաջորդ մը գառնալու սահմանուած ներշնչեալ բանաստեղծի մը առաջին հնչիւնները կը բերէ մեզի, եւ դեռ կարգ մը ուրիշ ուժեղ կամ շնորհալի նոր արտագրութիւններ, որոնց մէջ են Ահարոնեանի «Իմ Կեանքը» ինքնակենսագրական թրթռուն էջերու շարքը, Շիրվանզադէի «Կեանքի Բովից» խորազգաց ու անտեթեւեթ հայեակալ շարքը անցեալի յիշատակներու, Չարեանի հօր ու մեծաշունչ «Տատրապոմի Հարք» դիցադներգը:

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ